

Aleksander Lorenčič

SLOVENSKA TRANZICIJSKA IZKUŠNJA V ŠIRŠI MEDNARODNI PERSPEKTIVI

Vse od simbolnega začetka tranzicije, to je padca berlinskega zidu, se je zanimanje za proces tranzicije povečevalo. Ustanovljene so bile številne institucije, katerih osrednja naloga je bila preučevanje tega procesa. V devetdesetih letih 20. stoletja je bil proces tranzicije, katerega cilj je bilo povečanje gospodarske uspešnosti glede na uspešnost v socialističnem sistemu, eden najbolj preučevanih procesov, države, v katerih je potekal, pa se niso mogle opirati na izkušnje iz preteklosti. Med tranzicijskimi državami so bile velike razlike tako v političnem kot gospodarskem pogledu, kar sploh ni nič čudnega glede na to, da je bilo v ta proces vključenih več kot 30 držav. Seveda so imele te države tudi skupne značilnosti – socializem in enoumje, centralnoplanski sistem in družbeno lastnino. Glede na količino držav, stopnjo razvitosti in podobno je bila tudi tranzicija v posameznih državah različno uspešna. Tako kot so obstajale razlike med socialističnimi, tako obstajajo razlike tudi med kapitalističnimi

gospodarstvu. Tudi kapitalizem ima namreč več obrazov: eden je bolj človeški, socialno naravnani in s tem ljudem bolj prijazen, v drugem prihaja do velikega družbenega razslojevanja in podobno. Vsekakor je vsaka država specifičen primer in jo zaznamujejo edinstvene značilnosti.

Tako tudi slovenska gospodarska tranzicija ni le zgodba o uspehu, pa tudi ne zgodba o neuspehu. Ima svojo boljšo in slabšo stran. Leta 1989, ki ga je zgodovinar Timothy Garton Ash imenoval za »leto čudežev«, so kot domine začeli padati socialistični režimi.¹⁴⁶ V letih 1989–1991 so bile v tranzicijskih državah izvedene demokratične volitve, prehod v tržno gospodarstvo in kapitalizem pa je v vseh državah sprožil velike pretrese in padec v proizvodnji, zato se je njihov položaj glede na države Evropske skupnosti močno poslabšal. Prve demokratične volitve, ki so predstavljale formalni začetek tranzicije, so bile v Sloveniji aprila 1990. Vendar so se že pred tem – konec osemdesetih let – zgodili pomembni dogodki, ki so napovedovali kasnejše družbene spremembe. Med te so sodili izid 57. številke Nove revije, Majniška deklaracija, stavka delavcev v Litostroju, pisateljska ustava, ljudska vstaja ob procesu proti četverici in dopolnitve slovenske ustave septembra 1989. Če so prve demokratične volitve označevale začetek tranzicije, pa se je z vstopom Slovenije v EU ta izjemno zahteven in kompleksen proces na formalni ravni končal. V času navedenih okvirjev tranzicije so potekali naslednji temeljni procesi: demokratizacija družbe (pravica do svobodnega političnega izražanja in združevanja), preoblikovanje družbene lastnine in osamosvojitvev.

Na gospodarskem področju so bili najpomembnejši procesi makroekonomska stabilizacija, že omenjeno preoblikovanje družbene lastnine oziroma privatizacija in prestrukturiranje gospodarstva.¹⁴⁷ Določene spremembe na gospodarskem področju je prinesla sprejeta zakonodaja že ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. V mislih imamo predvsem zvezni Zakon o podjetjih, ki je med drugim sprožil začetek ustanavljanja zasebnih podjetij in privatizacijo obstoječih podjetij. Sprejetih je bilo še nekaj zakonov, ki so vplivali na gospodarske spremembe, ampak potrebno je poudariti, da se je dejanski proces trganja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega začel z imenovanjem Demosove vlade maja leta 1990.¹⁴⁸

Konec osemdesetih oziroma v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je torej prišlo do preloma s staro družbeno ureditvijo, številne države so se osvobodile komunizma. V tem času so z zemljevida izginile nekatere države, rodile pa so se nove: Estonija, Latvija, Litva, Belorusija, Ukrajina, Moldavija, Slovaška, Češka in na ozemlju Jugoslavije Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija in Črna

¹⁴⁶ Blažek, *Transitions to Democracy*, str. 173.

¹⁴⁷ Podrobneje o glavnih procesih med tranzicijo in širše glej v Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

¹⁴⁸ Vsi omenjeni procesi so podrobneje predstavljeni v nadaljnjih poglavjih.

gora ter Makedonija.¹⁴⁹ Kumulativni padec bruto domačega proizvoda je že v obdobju 1989–1992 v Sloveniji, na Češkem, Madžarskem in Poljskem znašal okoli 20 odstotkov, padec industrijske proizvodnje pa je bil še večji. Glede na relativne razlike in časovne distance s primerjanimi državami Evropske skupnosti pred tranzicijskim obdobjem se je relativni položaj Slovenije glede na bruto domači proizvod na prebivalca bistveno poslabšal: Slovenija je leta 1991 zaostajala za Italijo za 30 let, za Španijo 19 let, za Irsko 13 let, za Portugalsko okoli 6 let, ohranila pa je na primer še eno leto prednosti pred Grčijo po tem kazalniku.¹⁵⁰

Ekonomist Janez Šušteršič loči tri osnovne tipe tranzicije: endogeno, ekso-genno in regresivno tranzicijo. Za endogeni tip tranzicije je značilno, da se je proces preoblikovanja družbene in gospodarske ureditve začel že nekaj let pred formalnim preходом v demokracijo (Slovenija, Madžarska), pri državah z eksogenim tipom tranzicije v predtranzicijskem obdobju ni prišlo do pomembnejših reform (Češka), za države z regresivnim tipom tranzicije pa je bilo po Šušteršičevim mnenju značilno, da so kljub formalnim spremembam ohranjale ali celo krepile neformalne norme, vzorce obnašanja in način vladavine, ki so bili značilni za kolektivistično obdobje.¹⁵¹

O pristopu k tranziciji in o izbranih tranzicijskih metodah je bilo že veliko napisanega. Ali reforme izvesti s tako imenovano »šok terapijo« ali se odločiti za postopni pristop, je bilo vprašanje za vsako tranzicijsko vlado.¹⁵² Novim, največkrat neizkušenim vladam z romantičnimi pričakovanji so na pomoč priskočile mednarodne finančne institucije in svetovalci, ki o državah, ki so jim svetovali, v resnici niso vedeli veliko. Osnovni cilj jim je bila dokončna odprava socializma in obstoječih institucij namesto postopnega ustvarjanja posamezni državi ustreznega gospodarskega sistema in povečanja gospodarskega razcveta za celotno družbo in ne samo za njen del. Vsekakor je bil cilj vseh postsocialističnih držav čim hitreje in čim bolj uspešno preiti v sistem tržnega gospodarstva. Uspešno tržno gospodarstvo je bilo tudi cilj Slovenije, kar pa je bilo vse prej kot lahko izvedljivo.¹⁵³

Po eni strani so se države na prehodu lahko zgledovale po nekaterih svetovnih trgih, kjer so že poznali tržno gospodarstvo, in so ga lahko preprosto »uvozile«. Pri tem so sledile predvsem načelom tako imenovanega washingtonskega kon-

149 Judt, *Povojna Evropa*, str. 729.

150 Sicherl, Scenariji gospodarskega razvoja Slovenije, str. 333–350.

151 Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 99–129.

152 S ciljem, da bi omogočili čim mehkejši tako gospodarski kot socialni prehod, je tako imenovani gradualistični pristop dajal prednost postopnosti in pragmatičnosti pri uvajanju reform. Pri tako imenovani »šok terapiji« pa je šlo za hitre spremembe in reforme, kjer so si prizadevali s hkratno izvedbo makroekonomske stabilizacije, liberalizacijo financ in trgovine, mikroekonomskega prestrukturiranja in privatizacije čim hitreje prebroditi transformacijsko krizo.

153 Lorenčič, *Tranzicija slovenskega gospodarstva*, str. 20–21.

senza.¹⁵⁴ Slednjega je leta 1989 predstavil John Williamson, ekonomist na Inštitutu za mednarodno ekonomijo v Washingtonu. Kot je zapisal Noam Chomsky, je neoliberalni¹⁵⁵ washingtonski konsenz predstavljal »vrsto tržno usmerjenih načel, ki so jih pripravile vlada Združenih držav Amerike (ZDA) in mednarodne finančne institucije«. Temeljna pravila konsenza pa so bila: liberalizirati trgovino in finance, dovoliti, da trg postavlja ceno, zaježiti inflacijo (makroekonomska stabilnost), varčevalni ukrepi in privatizacija. Eno od načel je bilo tudi, da se naj država ne vmešava v gospodarstvo. Chomsky meni, da so bili »poglavitni arhitekti neoliberalnega washingtonskega konsenza lastniki zasebne ekonomije, predvsem ogromne korporacije, ki nadzorujejo velik del mednarodne ekonomije in imajo sredstva, da obvladujejo nastajanje politike kot tudi strukturiranje mišljenj in stališč«, v tem sistemu pa so imele ZDA glavno vlogo. Zgodovinar Gerald Haines je to dogajanje opisal z naslednjimi besedami: »Po drugi svetovni vojni so ZDA zaradi koristoljublja prevzele vlogo za blaginjo svetovnega kapitalističnega sistema.«¹⁵⁶

O vlogi ZDA v 20. stoletju in kapitalizmu sploh je v svoji knjigi razmišljal tudi eden največjih strokovnjakov za analizo svetovnega sistema in zgodovinsko sociologijo Giovanni Arrighi, ki je menil, da v zgodovini moderne obstajajo vzorci cikličnih gibanj. Po genovskem, nizozemskem in britanskem ciklu je 20. stoletje zaznamoval ameriški cikel. Kot vemo, je ameriški hegemoni center leta 2008 zašel v krizo, ki je bila posledica poka nepremičninskega in finančnega balona in je povzročila svetovno gospodarsko krizo. Ena izmed Arrighijevih tez je, da bi se lahko kmalu pojavil nov hegemon na področju azijskih gospodarstev, predvsem kitajsko gospodarstvo je v času, ko je tako rekoč ves svet občutil posledice svetovne krize, doživljalo razcvet. Seveda »naraščajoča gospodarska teža Kitajske v globalni politični ekonomiji sama po sebi še ne zagotavlja nastanka družbe s svetovnim trgom s središčem v Vzhodni Aziji.«¹⁵⁷

Kaj se bo zgodilo in v katero smer bo šel kapitalizem, bo gotovo pokazal čas. Če se vrnemo k washingtonskemu konsenzu, je dejstvo, da je slednji vseboval načela, ki so jim tranzicijske države skušale slediti, vendar so bile izrazito pomemben dejavnik pri prehodu tudi lokalne razmere. V vsaki državi so vladale specifične razmere in zato enostavno ni bilo možno uvoziti tržnega gospodarstva samo po vzoru razvitih držav. Razlog je bil preprost – veliko znanja, ki so ga potrebovale posamezne države, enostavno ni bilo nikjer zapisanega. Posamezne države so tako posegale

154 V primeru Slovenije veliko strokovnjakov govori o vplivu nemškega ordoliberalizma.

155 Neoliberalizem je nasprotje teoriji Johna Maynarda Keynesa. Zmanjšuje pomen državnih posegov v gospodarstvo ali jih tudi povsem zavrača, celo v primerih, ko naj bi ti podprli dejavnosti zasebnega kapitala. Najpomembnejši sodobni predstavniki neoliberalizma so Michael Polanyi, Friedrich August von Hayek in Milton Friedman.

156 Chomsky, McChesney Waterman, *Profit pred ljudmi*, str. 27–28.

157 Arrighi, *Dolgo dvajseto stoletje*, str. 328–332.

po specifičnih ukrepih, se opirale na lastne izkušnje, institucionalne spremembe pa so morale biti za čim uspešnejši prehod prilagojene lokalnim razmeram. Slovenija se je odločila za tako imenovani gradualistični pristop k tranziciji. Nasprotovala je tranzicijski formuli Svetovne banke, Mednarodnega denarnega sklada in tujih strokovnjakov. Namesto hitrih sprememb je zagovarjala postopnost in pragmatičnost. Eden pomembnejših dejavnikov pa je bila tudi politična stabilnost, ki je druge tranzicijske države večinoma niso imele. Ekonomist Bogomir Kovač meni, da so »v Sloveniji tranzicijo izpeljale stare politične in poslovne elite«. ¹⁵⁸

Nekateri so mnenja, da so v Sloveniji vidne številne posledice gradualističnega pristopa k tranziciji. Ekonomist Rado Pezdir je v eni od svojih razprav leta 2005 zapisal, da je »treba v primeru, da nosilci ekonomske politike ne bodo opustili gradualistične ekonomske politike, pričakovati resne posledice za prihodnjo gospodarsko rast in dohitevanje bolj razvitih držav EU«. ¹⁵⁹ Gradualistični pristop naj bi po mnenju nekaterih dajal dobre rezultate, a naj bi se na prelomu tisočletja izpel. Takšnega mnenja je bil tudi Mičo Mrkaić, ki si je prizadeval za nov model ekonomske politike. Ni bil več za previdno postopnost, ki je bila značilna za Drnovškovo obvladovanje neznank tranzicije, temveč za nekaj radikalnih rezov, ki bi usposobili slovensko gospodarstvo za hitro rast. Med drugim je bil tudi za čim hitrejši umik države iz gospodarstva. ¹⁶⁰

S tako imenovanimi mladoekonomisti in zagovorniki neoliberalnega koncepta pa se ne strinja več starejših ekonomistov in tudi analitikov ostalih ved. Eden takšnih je tudi ekonomist Mencinger, ki je bil tudi podpredsednik vlade in odgovoren za gospodarstvo v Demosovi vladi. »Gradualizem je temelj razvoja vsake normalne razvite države /.../ Gradualizem si je Slovenija lahko privoščila zaradi samoupravljanja in družbene lastnine, ki sta omogočala decentralizirano odločanje, in stopnje razvitosti, ki jo je dosegla pred tranzicijo. Zdaj spet več sodelujem na raznih ekonomskih konferencah v tujini; večina ekonomistov z vzhoda in zahoda je občudovalcev slovenske gospodarske politike ob osamosvojitvi in po njej.« ¹⁶¹ V drugi polovici leta 2008, ko je bila globalna gospodarska kriza, katere povod je bila hipotekarna kriza v ZDA, že na vidiku, je ekonomist Franjo Štiblar zapisal, da je za prebivalce, podjetja in celotno slovensko državo pomembno, da se nanjo kar najbolje pripravi in ustrezno ukrepa. Pri tem je izpostavil, da morajo biti »vodilo« gradualizem in rešitve »sui generis«. Izpostavil je torej značilnosti, ki so prispevale k uspešnemu razvoju samostojne Slovenije, kot je zapisal Štiblar, »najboljšemu med tranzicijskimi državami«. ¹⁶²

¹⁵⁸ Kovač, Obsojeni na uspeh?, *Mladina*, str. 34.

¹⁵⁹ Pezdir, *Gradualizem – inhibitor tranzicije*, str. 27–28.

¹⁶⁰ Vizovišek, *Gradualizem odhaja?*, str. 2.

¹⁶¹ Intervju z dr. Jožetom Mencingerjem, *Mladina*, str. 36–40.

¹⁶² Štiblar, *Globalna kriza in Slovenija*, str. 6–18.

Slovenija se je, vsaj kar se prve faze tranzicije tiče, odločila za primeren pristop. Razpad Jugoslavije in ostale razmere so zahtevale previdnost in so bile zadosten argument za izogibanje nepotrebni škomi.¹⁶³ Seveda pa ne moremo z gotovostjo trditi, da po prvi fazi tranzicije ne bi bilo bolje, če bi se na kakšnem področju izognili postopnosti in bi bile sprejete kakšne liberalnejše poteze. O tem je težko soditi. Dejstvo je, da se več kot dve desetletji od začetka tranzicije vse tranzicijske države, ne glede na ubrani pristop k tranziciji, in tudi države z daljšo demokratično in kapitalistično tradicijo ubadajo s podobnimi težavami. Seveda obstajajo odstopanja, a državljani povsod tarnajo nad preveliko družbeno razslojenostjo in velikimi socialnimi razlikami, države so zelo zadolžene in podobno. V vseh tranzicijskih državah je bilo na začetku tranzicije aktualno tudi vprašanje, kakšno privatizacijsko metodo ubrati. Cilj vseh je bil karseda pravično razdeliti tako imenovano družbeno lastnino. Danes je dejstvo, da to nobeni državi ni uspelo tako, kot si je želela ali predstavljala. Kot že omenjeno, ima večina prebivalstva povsod občutek, da so bili ogoljufani in okradeni. Povsod imajo svoje tajkune in povsod se ubadajo z izrazitim družbenim razslojevanjem. Izbrani načini privatizacije, razlike in še bolj podobnosti med njimi, pa naj gre za »kuponsko« oziroma »certifikatno privatizacijo« na Češkem, v Rusiji in v Sloveniji, ki naj bi omogočala razdelitev premoženja vsem državljanom neposredno in v kombinaciji s skladi, poljsko in romunsko dvostopenjsko privatizacijo s skladi ali madžarsko razprodajo tujcem, »nimajo nič skupnega s stanjem v gospodarstvu, družbenimi odnosi, institucionalnim okvirom, industrijsko strukturo in podobnim«. Povsod so bile tehnične rešitve rezultat kombinacije politične moči in naključno izbranih zahodnih »strokovnjakov za privatizacijo«. ¹⁶⁴ Skupno pa jim je predvsem to, da je šlo v primeru privatizacije povsod za veličastne administrativne operacije, ki bi jim zavidal »vsak centralni planer«. Šlo je namreč za idejo, tako prof. Mencinger, »da je tudi tržno gospodarstvo mogoče ustvariti z dekreti, tako kot je bilo z njimi ustvarjeno socialistično.« ¹⁶⁵

V Sloveniji in v Češki republiki je imela na primer tako imenovana razdelitvena privatizacijska metoda dober namen in je omogočala visoko vključenost delavcev in zaposlenih v lastniško spreminjanje. ¹⁶⁶ Za Madžarsko, kjer je bilo največ tujih naložb na prebivalca in kjer so tujci pokupili največ podjetij, so določeni strokovnjaki kmalu začeli opozarjati in svariti pred takšnim modelom. Ščasoma se je v procesu tranzicije vendarle izkazalo, da stvari niso črno-bele. Tako v Sloveniji kot tudi na primer na Češkem je bila ena od osrednjih težav nedefiniranost lastniške strukture oziroma lastniška razpršenost. Enako kot v Sloveniji so tudi

¹⁶³ Lorenčič, *20 let kapitalizma v Sloveniji*, str. 10–11.

¹⁶⁴ Mencinger, *Gospodarski sistem in politika Slovenije*, str. 52.

¹⁶⁵ *Ibidem*, str. 52.

¹⁶⁶ Kanjuo-Mrčela, *Lastništvo zaposlenih na prelomu tisočletja*, str. 21–24.

na Češkem pomembno vlogo igrale investicijske družbe. Te so zbrale približno 70 odstotkov certifikatov, torej približno toliko kot v Sloveniji. Teh skladov je bilo na Češkem okoli 400, toda 50 odstotkov vseh certifikatov, ki so jih dobili vsi skladi, je zbralo 13 največjih investicijskih družb, ki so nato ustanovile državne banke in državne zavarovalnice. Na Madžarskem, tako je leta 1998 menila Andreja Böhm, pa jim je vendarle uspelo oblikovati lastniško strukturo, ki je podjetjem ustrezala. Svoja podjetja so prodali tako, da so tuji vlagatelji že pri nakupu, torej v pogodbah, morali jamčiti za svoje naložbe v ta podjetja. Privatizacija je bila torej nekakšen vzvod za preobrazbo družb. Vsekakor so bila v devetdesetih letih in tudi kasneje madžarska privatizirana podjetja najuspešnejša, čeprav je bila ta preobrazba zaradi izgube služb in stečajev za ljudi zelo huda in boleča, ampak »to je treba počistiti, saj so tuji strateški investitorji poleg denarja prinesli tudi znanje o upravljanju, tehnologijo«.¹⁶⁷

Danes, 25 let kasneje, številni analitiki pripisujejo zaostajanje Slovenije na posameznih segmentih tudi dejstvu, da se je preveč otepala tujih investicij in strateških partnerstev. Enako je bilo na Češkem v prvi fazi, a so nato to miselnost spremenili. Poljska se je odločila za »šok terapijo«, pa se je njen realni bruto družbeni proizvod na prebivalca v zadnjih dveh desetletjih povečal najbolj, za več kot 100 odstotkov. Še eno dejstvo je zanimivo. Namreč, če po rasti BDP glede na začetno razvitost primerjamo Slovenijo in Estonijo kot antipoda, kar se izbranih pristopov k tranziciji tiče, ugotovimo, da sta približno enako uspešni.¹⁶⁸ Dejstva skratka kažejo na to, da z zgodovinsko distanco nobenega pristopa k tranziciji ne moremo označiti za boljšega ali slabšega. Vsaka država ima svoje značilnosti in posebnosti. To je jasno pokazala tudi zadnja finančna in gospodarska kriza. Tako imenovani baltski tigri (Estonija, Latvija, Litva) so beležili dvakrat višji padec gospodarske rasti kot Slovenija. Po drugi strani pa Poljska krize praktično ni občutila (veliko domače tržišče, največji prejemniki evropskih sredstev¹⁶⁹).

Ocena napredka izbranih držav v tranziciji po 8 letih izvajanja reform¹⁷⁰

Država (po 8 letih tranzicije)	SLO 1998	MAD 1998	POL 1998	ČEŠ 1998	SRBIJA 2008	ROM 1998	BOLG 1998
Privatizacija velikih podjetij	3.00	4.00	3.33	4.00	2.67	2.67	3.00
Privatizacija malih podjetij	4.33	4.33	4.33	4.33	3.67	3.33	3.00
Prestrukturiranje podjetij	2.67	3.33	3.00	3.00	2.67	2.00	2.33

¹⁶⁷ Novković, Intervju z Andrejo Böhm, *Agens*, str. 2–5.

¹⁶⁸ Hren, Konec mita o Sloveniji kot zmagovalki tranzicije.

¹⁶⁹ Štor, Intervju z Biljano Weber, str. 22–23.

¹⁷⁰ Petković, *Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme*, str. 17–18; EBRD Transition Report 2008.

Država (po 8 letih tranzicije)	SLO 1998	MAD 1998	POL 1998	ČEŠ 1998	SRBIJA 2008	ROM 1998	BOLG 1998
Liberalizacija cen	4.00	4.33	4.33	4.33	4.00	4.33	4.00
Liberalizacija trgovine in deviznega sistema	4.33	4.33	4.33	4.33	3.67	4.33	4.00
Politika konkurenčnosti	2.33	3.00	2.67	2.67	2.00	2.33	2.33
Reforma bank in liberalizacija davčne stopnje	3.00	4.00	3.33	3.00	3.00	2.33	2.67
Trg kapitala in nebančnih finančnih institucij	2.67	3.33	3.33	3.00	2.00	2.00	2.00
Reforma celotne infrastrukture	2.67	3.33	3.00	2.67	2.33	2.67	2.00
Povprečna ocena reform	3.22	3.78	3.52	3.48	2.89	2.89	2.81

Če pogledamo še povprečne ocene za ostale države bivše Jugoslavije, ki so jih v poročilu podali strokovnjaki Evropske banke za obnovo in razvoj po 8 letih tranzicije, najdemo naslednje rezultate: Hrvaška (1998): 3.04; BIH (2003): 2.48; Črna Gora (2006): 2.67; Makedonija (1998): 2.67; Albanija (1998): 2.52.¹⁷¹ Iz ocen EBRD je razvidno, da je bila Slovenija po 8 letih tranzicije v primerjavi s tako imenovano višegrajsko skupino najslabše ocenjena, Srbija pa je bila glede na isto časovno obdobje tranzicije ocenjena enako kot Romunija in Bolgarija in malenkost slabše kot Hrvaška. Izbira načina privatizacije je vsekakor vplivala na to, kaj bodo iz procesa privatizacije dobili zaposleni in koliko. Češka, Madžarska, Poljska in Slovenija so države, ki so sicer uporabile popolnoma različne modele privatizacije in jih izpeljale na različnih ravneh. Te države lahko primerjamo v razmerju med razdelitveno, to je »kuponsko privatizacijo«, in klasičnimi oblikami privatizacije. Pri tem je izstopala Madžarska, ki je edina od omenjenih držav uporabljala skoraj izključno klasične metode in kjer je bil le manjši del privatizacije razdelitvene narave, kjer gre za denacionalizacijo in za vojne odškodnine oziroma odškodnine zaradi delovanja nekdanjega družbenopolitičnega sistema.¹⁷²

¹⁷¹ Petković, *Tranzicija u Srbiji – Osam godina reforme*, str. 17–18.

¹⁷² Kot smo videli, so se tranzicijske države odločale za različne privatizacijske metode. Najpogostejši so bili naslednji koncepti: razdelitvena oziroma masovna privatizacija (kot jo na primer poznamo v Sloveniji in na Češkem, kjer je šlo za brezplačno razdelitev certifikatov oziroma kuponov); centralizirana privatizacija (proces sproži in nadzoruje država in ga izvaja za vsako podjetje posebej); decentralizirana (za določen proces se odloči in ga tudi sproži vodstvo posameznega podjetja); indirektna ali posredna (vodstvo in zaposleni ustanovijo eno ali več privatnih podjetij, prek katerih nato prevzamejo staro podjetje); spontana ali divja privatizacija (prenos aktive družbenega podjetja na novoustanovljeno podjetje s strani vodstva podjetja, ne da bi plačali kapital, ki so ga prenesli z družbenega podjetja); velika (velika podjetja so se lahko prodala prek javne ponudbe, direktno ali s skupnim vložkom s tujimi investitorji) in mala (mala podjetja in družbe so se prodala prek prodaje in avkcij) privatizacija.

Na Češkem je prevladovala »kuponska privatizacija«, v okviru katere so se podjetja sama odločala, kako bodo »kuponsko privatizacijo« kombinirala s klasičnimi metodami. V Sloveniji so bili najpogostejši notranji odkupi, na Poljskem pa so imeli za različne tipe podjetij različne programe, ki jih je predpisala država. Posledici različnih modelov sta bili različna lastniška struktura in nadzor v podjetjih. V primeru Češke je bila težava v tem, da je bila skoraj »ideološka« v tržni usmerjenosti. Prizadevali so si, da bi bila država v posamezni družbi le pasivna lastnica, po drugi strani pa je imela v nadzornih svetih svoje predstavnike. To, da ni bilo pravih lastnikov, se je izkazalo tudi za največjo težavo na Češkem.

Prevladujoči način privatizacije in ugodnosti za zaposlene na Češkem, Madžarskem, Poljskem in v Sloveniji¹⁷³

Država	Prevladujoči način privatizacije	Obseg ugodnosti za zaposlene
Češka	Privatizacija s certifikati (kuponi)	Veliko, pomembno vlogo so na koncu imeli privatizacijski skladi
Madžarska	Najprej poskus prodaje, nato decentralizirana	Veliko (posebej od leta 1992, ko je bila sprejeta zakonodaja ESOP)
Poljska	Najprej poskus prodaje, nato privatizacija z likvidacijo in certifikati	Veliko pri likvidaciji, malo pri certifikatih
Slovenija	Kompromis, privatizacija s certifikati	Veliko, pomembno vlogo so na koncu imeli privatizacijski skladi

Za Češko in Poljsko je bilo značilno, da so se številni, predvsem veliki poslovni sistemi preobrazili, še preden so se privatizirali, kar je povečalo njihovo učinkovitost. Na Češkem je bila uspešna tudi tako imenovana »mala privatizacija«, ki je Slovenija ne pozna. Pri tej je šlo za privatizacijo malih objektov. Po preobrazbi podjetij so Čehi privatizirali neposlovne dele, kot so bile na primer restavracije. V takšnih družbah ni bilo težav z nadzorom, ker so te objekte kupovali menedžerji. Na Češkem so pomembno vlogo igrale tudi investicijske družbe. Te so zbrale približno 70 odstotkov certifikatov, torej približno toliko kot v Sloveniji. Teh skladov je bilo na Češkem okoli 400, toda 50 odstotkov vseh certifikatov, ki so jih dobili vsi skladi, je zbralo 13 največjih investicijskih družb, ki so nato ustanovile državne banke in državne zavarovalnice. Na Češkem so bile v »kuponsko privatizacijo« vključene tudi banke in zato je prišlo do težav v lastniških razmerjih. Češka zakonodaja je namreč dovoljevala, da so lahko en

173 Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 219.

sklad ali več skladov, ki jih upravlja ista družba za upravljanje, v istem podjetju največ 20-odstotni lastniki, na drugi strani pa je lahko imelo več skladov v lasti celotno podjetje. Lastniška struktura podjetij je bila tako zelo odvisna od dražb, zato je imelo veliko podjetij na Češkem zelo razpršeno lastniško strukturo – z nekaj skladi, z enim skladom in podobno.¹⁷⁴

Poljska demokratična vlada je podobno kot Madžarska in delno tudi Slovenija najprej predlagala načine privatizacije, ki niso bili posebej naklonjeni zaposlenim, vendar je morala kasneje popustiti pritiskom in privoliti v kompromise. Delež, predviden za zaposlene v »certifikatni privatizaciji«, je bil sicer manjši kot v Sloveniji, vendar je alternativna tehnika – privatizacija z likvidacijo – omogočala ceneno vzpostavitev notranjega lastništva.¹⁷⁵ Kot je dejala Andreja Böhm v intervjuju za časopis *Agens*, je bila poljska privatizacija državno vodena, poznali pa so različne privatizacijske metode. Uspešna je bila predvsem privatizacija podjetij s stečajem. V teh primerih so ustanovili nova podjetja, katerih lastniki so bili največkrat delavci. Te družbe so postale jemalci »leasinga« za sredstva podjetja. Treba je poudariti, da v teh primerih ni šlo za klasične oblike stečajev. Stečajni so bili izvedeni ne glede na uspešnost poslovanja podjetij. Tako so se izognili ustanavljanju podjetij po novih zakonih in podobno. Nastale so manjše družbe, delavci pa so kupovali z najemom. Le nekaj je bilo primerov z zunanjimi ali tujimi lastniki. Prednost te privatizacije je bila tudi, da je bila hitra, podjetja so večinoma poslovala dobro in ni bilo težav z nadzorom. Za srednja in velika podjetja pa je na Poljskem veljala kapitalna, to je klasična privatizacija. Na tem področju so Poljaki najbolj zaostajali. Na začetku so našli približno 8000 podjetij v državni lasti, privatiziralo naj bi se jih okoli 5000, medtem ko so jih 1200 privatizirali s stečajem. Med drugimi družbami jih ni bilo privatiziranih niti 200. Pri tem tipu privatizacije je šlo predvsem za neposredne prodaje tujcem oziroma strateškim lastnikom. Poljaki so v začetku veliko dobrih podjetij prodali z javnimi ponudbami delnic. Tako so vzpostavljali svoj trg kapitala. Delnice takšnih družb so prodajali tudi po delih in posledično je bila država na borzi še vedno med največjimi lastniki. Na začetku privatizacijskih procesov so bili Poljaki primer za množično privatizacijo, a »kuponska privatizacija« ni in ni stekla. Parlament namreč zelo dolgo ni sprejel ustreznega zakona, zato so bili Poljaki med zadnjimi, ki so začeli s »kuponsko privatizacijo«. To se je zgodilo šele leta 1996 in tudi takrat je bilo v privatizacijo vključenih le 512 podjetij.

174 Novković, Intervju z Andrejo Böhm, str. 2–5.

175 Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 211–222.

Rast deleža zasebnega sektorja na Češkem, Madžarskem, Poljskem in v Sloveniji v BDP v letih 1990–2004 (v %)¹⁷⁶

LETO	SLO	ČEŠ	MAD	POL
1990	15	10	25	30
1991	20	15	30	40
1992	30	30	40	45
1993	40	45	50	50
1994	45	65	55	55
1995	50	70	60	60
1996	55	75	70	60
1997	60	75	75	65
1998	60	75	80	65
1999	60	80	80	65
2000	65	80	80	70
2001	65	80	80	75
2002	65	80	80	75
2003	65	80	80	75
2004	65	80	80	75

Poleg zgoraj omenjenih 200 družb so torej pomembne še družbe iz »kuponске privatizacije«, ki so jo izpeljali skoraj centralnoplansko, saj je država, ki jim je dala strateške lastnike, natančno predpisala, kakšna bo lastniška sestava teh podjetij. Prav tako je sponzorirala ustanovitev skladov, izbrala menedžerje zanje in predpisala razdelitev kapitala po posameznih podjetjih. Skladi na Poljskem so bili na začetku državni, nato so jih privatizirali in tako ljudje svojih certifikatov niso mogli vlagati v podjetja, ampak le v sklade. Leta 1997 se je poljsko Ministrstvo za privatizacijo preoblikovalo v Ministrstvo za državno lastnino in vsa dotlej neuspešno privatizirana podjetja so spadala pod njegov resor. Posebna zgodba je tudi primer Madžarske, za katero so strokovnjaki kmalu začeli opozarjati, da so tujci pokupili preveč podjetij. To pa drži le deloma. Madžarom je namreč s tem, ko so pripeljali strateške lastnike, vendarle uspelo oblikovati neko lastniško strukturo, ki je podjetjem ustrezala. Na Madžarskem je bilo največ tujih naložb na prebivalca, saj so s privatizacijo oblikovali zelo prijazno okolje za tuje vlagatelje.

Posebnosti slovenske razdelitvene privatizacije glede na Sloveniji primerljive postsocialistične države sta bili predvsem v tem, da slovenska razdelitvena

¹⁷⁶ EBRD, dostopno na: <http://www.ebrd.com>, 10. 6. 2009.

privatizacija ni neposredno omogočila vstopa strateških lastnikov (še posebej ne tujih) in da je država obdržala sorazmerno velik preostanek posrednega lastništva v vseh privatiziranih podjetjih prek dveh državnih skladov.¹⁷⁷ Čeprav so tujci sodelovali v privatizaciji, je bila v Sloveniji želja po pridobitvi tujega kapitala manjša kot v drugih socialističnih gospodarstvih. Glavni razlogi za to so bili že dotedanja odprtost v svet, mnogo bogatejše prebivalstvo in kompromisni privatizacijski model, ki je pripeljal do velikega števila podjetij z večinskim notranjim lastništvom. Po drugi strani pa je bilo za Slovenijo značilno tudi manjše zanimanje tujih investitorjev, predvsem zaradi majhnega slovenskega trga ter relativno visoke življenjske ravni in njej ustreznih plač in stroškov dela.¹⁷⁸

Dejstvo je, da je privatizacija družbene lastnine predstavljala osrednji in največji problem v vseh tranzicijskih državah. Vse tedanje oblasti so bile pred veliko preizkušnjo, saj je bilo izbrati ustrezno privatizacijsko metodo vse prej kot lahko delo. Danes je sicer lahko biti pameten za dvajset let nazaj in modrovati, kaj bi bilo bolje storiti in kako. Res je, da verjetno ni države, kjer izpeljava privatizacije ne bi bila predmet določenih kritik, in prav tako cilj pravično razdeliti družbeno lastnino ni bil dosežen ne v Sloveniji ne drugod. A če se skušamo vživeti v čas sprejemanja teh odločitev, verjamemo, da so se posamezne oblasti odločile za metodo, za katero so verjele, da je najprimernejša in najboljša izmed predlogov.

Po podatkih Evropskega statističnega urada za leto 2007 so bila v okviru EU velika odstopanja glede na BDP na prebivalca. V Luksemburgu je bil tako slednji 2,5-krat večji, v Bolgariji pa več kot 60 odstotkov manjši od povprečja. V Sloveniji je bil BDP na prebivalca enajst odstotkov pod povprečjem EU. Luksemburgu, ki je bil po BDP na prebivalca visoko nad povprečjem unije (167 odstotkov), sta sledili Irska in Nizozemska s 50 oziroma 30 odstotki nad povprečjem. Avstrija, Švedska, Danska, Velika Britanija, Belgija, Finska in Nemčija so povprečje unije presegle od 15 do 25 odstotkov, Francija, Španija in Italija pa do deset odstotkov. Grčija in Ciper sta bila do deset odstotkov nad povprečjem, medtem ko je bila Slovenija skupaj s Češko, Malto in Portugalsko v skupini, ki je imela BDP na prebivalca od 10 do 25 odstotkov nižji od povprečja EU. Polovica novih članic – Estonija, Slovaška, Madžarska, Litva, Latvija in Poljska – je bila od 30 do 50 odstotkov pod povprečjem, najnižji BDP na prebivalca pa sta zabeležili Romunija z 59 in Bolgarija s 63 odstotki pod povprečjem zveze 27 držav.¹⁷⁹ Po podatkih

177 Simoneti et al., *Spremembe v strukturi in koncentraciji lastništva*, str. 10–11.

178 Mencinger, *Deset let pozneje*, str. 32.

179 V vseh nekdanjih socialističnih državah razen v Ukrajini je bil BDP leta 2007 višji kot leta 1990. Slovenija je imela leta 1990 za 60,8 odstotka nižji BDP, leta 2000 pa je bil njen BDP za 34 odstotkov nižji kot leta 2007. Še bolj kot Sloveniji je od leta 1990 do lani uspelo BDP povečati Estoniji (65 odstotkov) in Poljski (69 odstotkov). Od leta 2000 do lani pa so imele največjo rast baltske države: Latvija (83 odstotkov), Estonija (77 odstotkov) in Litva (70 odstotkov). Hrvaška je svoj BDP od leta 1990 do leta 2007 povečala le za 19,7 odstotka, od leta 2000 do lani pa za 39,8 odstotka.

Eurostata za leto 2006 je bila najbogatejša evropska regija notranji del Londona, ki je dosegala kar 336 odstotkov evropskega povprečja, na drugo mesto se je uvrstil Luksemburg z 267 odstotki povprečja EU, tretja po BDP na prebivalca glede na kupno moč pa je bila evropska prestolnica Bruselj z 233 odstotki. Presenetljivo visoko, na dvanajsto mesto med najbogatejšimi regijami, je bila uvrščena Praga s 162 odstotki povprečja EU, Bratislava pa je bila devetnajsta s 149 odstotki povprečja EU. Njun BDP na prebivalca glede na kupno moč je leta 2006 znašal 38.400 evrov (Praga) oziroma 35.100 evrov (Bratislava). Dodajmo še, da je BDP glede na kupno moč v Osrednjeslovenski regiji, kjer živi več kot četrtina slovenskega prebivalstva, leta 2005 dosegel 28.069 evrov, slovensko povprečje pa je bilo 19.462 evrov. Nadpovprečni BDP glede na skupnega je imela leta 2005 še Obalno-kraška regija z 20.141 evri. Preostalih deset statističnih regij je bilo podpovprečnih. Najbolj siromašni sta bili Zasavska in Pomurska regija s 13.736 evri oziroma 12.944 evri BDP.¹⁸⁰ Časopis *The Economist* se je novembra 2009, dvajset let po padcu železne zavese, dotaknil tudi BDP prebivalca v državah bivše Jugoslavije. Hrvaška (13.220 dolarjev) se je po tem kriteriju med državami osrednje Evrope nahajala za Slovenijo, Češko, Slovaško in Estonijo in pred Srbijo, Črno goro ter Bosno in Hercegovino. V Sloveniji je BDP na prebivalca znašal 24.180 dolarjev na prebivalca, na Češkem in Slovaškem 16.000 dolarjev, v Estoniji pa 14.000 dolarjev. Črna gora je proizvedla 6510 dolarjev BDP na prebivalca, Srbija 5480 in Bosna in Hercegovina okoli 4080 dolarjev. V Bolgariji in Romuniji, ki sta v tem času že bili članici EU, je BDP na prebivalca znašal približno 5000 dolarjev. Komentator je poudaril, da je vzroke v slabšem razvoju na tem območju moč iskati v vojni, problem na Hrvaškem pa je videl v tem, da se vzrok za slabši razvoj pripisuje samo vojni in ne toliko državni politiki, ki je imela tudi velik vpliv na gospodarstvo.¹⁸¹

180 Eurostat, dostopno na: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, 15. 4. 2009; SURS, dostopno na: <http://www.stat.si>, 15. 3. 2009.

181 24ur.com, dostopno na: http://m.24ur.com/bin/mobile/index.php?article_id=3189548, 8. 11. 2009.

